

DIDACTIEF Special

OPINIE EN ONDERZOEK VOOR DE SCHOOLPRAKTIJK

Leesproblemen

kun je (zo) voorkomen!

in opdracht van

Lexima
voor beter lezen en leren!

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

**ab
Ci:**

COLOFON:

Deze special is gemaakt in opdracht en met financiële bijdrage van de Universiteit van Amsterdam, Lexima en expertisecentrum Het ABC. Wilt u meer weten, neem dan contact op met Lexima of kijk op www.lexima.nl/bouw

Coördinatie: Paulien de Jong
Eindredactie: Aryan van der Leij en Paulien de Jong
Omslagfoto: Ed van Rijswijk
Vormgeving: FIZZ marketing & communicatie

Voor meer informatie over specials kunt u zich wenden tot de redactie van Didactief, Molukkenstraat 200, 1098 TW Amsterdam, tel. 06 20 61 20 70, www.didactiefonline.nl, redactie@didactiefonline.nl

Het creatieve brein: kleuren buiten de lijntjes!

Dat is het motto van de Regionale Dag Jonge Kind 2014. Professionals in de kinderopvang, peuterspeelzalen, voorscholen en het basisonderwijs (groep 1-2) kunnen op deze dag workshops volgen en presentaties bijwonen rond dit thema. Mark Mieras, wetenschapsjournalist en gespecialiseerd in de werking van de hersenen, zal de dag inleiden.

Meer informatie en online inschrijven: www.hetabc.nl
Wanneer: Vrijdag 19 september 2014
Waar: Aristo zalen, Amsterdam

De redactie dankt de volgende sponsors:

 UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Hoezo leesproblemen?

Leren lezen. De een pakt het sneller op dan de ander, maar soms ligt het tempo zo laag dat het zorgelijk wordt. Leerlingen komen terecht bij de intern begeleider. En altijd gaat het om het wegwerken van een achterstand. De Universiteit van Amsterdam ontwikkelde een preventief interventieprogramma dat in juni op de markt komt: *Bouw!* In deze special de onderzoeksresultaten en ervaringen in de praktijk.

6 Hoe eerder hoe beter

Leesachterstanden vaststellen bij kleuters? Zijn ze daarvoor niet veel te jong? Wie wacht tot groep 3 laat kansen liggen vinden de leraren op basisschool Het Gein in Amsterdam Zuid-Oost.

10 Bestaat dyslexie straks nog?

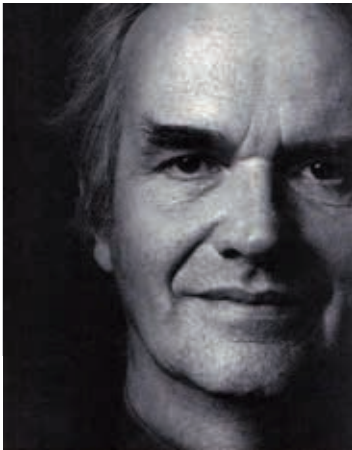
Zal het aantal kinderen bij wie dyslexie wordt vastgesteld in de toekomst drastisch afnemen? Volgens deskundigen Peter de Jong en Chris Struiksma wel als je de instructie en leertijd intensiveert in groep 3. 'Maar alles valt of staat met de didactische vaardigheden van de leraar.'

12 Toffe tutoeren

In *Bouw!* oefenen leerlingen op de computer, maar omdat ze te jong zijn om dat zelfstandig te doen worden ze bijgestaan door tutoeren. Die blijken van onschatbare waarde bij leesproblemen. 'Bij ons ontlasten ze de leraar.'

Beter voorkomen dan genezen

Aryan van der Leij is emeritus-hoogleraar Orthopedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam

In het onderwijs lopen we meestal achter de feiten aan. Bij leren lezen zetten we eerst kinderen die onderling verschillen bij elkaar in een groep en geven die vervolgens dezelfde les. Dan blijken sommige leerlingen niet mee te kunnen komen in het tempo van de meerderheid. In het begin kijkt een leraar het wellicht nog even aan. Maar op een bepaald moment is de achterstand zo duidelijk dat er in de klas iets aan gedaan moet worden. Als na verloop van tijd blijkt dat leerlingen het met extra hulp niet redden, volgt beraad. De leerling - meestal in groep 4 als hij niet is blijven zitten in 3 - krijgt remedial teaching buiten de klas. Remedieren betekent letterlijk 'verhelpen' maar dat lukt zelden. Meestal is men al tevreden als de achterstand niet verder oploopt. Lukt ook dat niet, dan is is het mogelijk het probleem buiten de school te laten behandelen, tenminste, als er sprake is van dyslexie.

In dat hele traject wordt van meet af aan achter de feiten aangelopen. Eerst laten we ze mislukken en dan kijken we of het te repareren is. Dat geeft bij die leerlingen niet alleen een oplopende achterstand in een basisvaardigheid, maar ook het gevoel van mislukking dat daarbij hoort.

Wat veel beter werkt dan afwachten tot het mis gaat, is extra hulp bieden voordat het probleem er is. Voorkomen is beter dan genezen.

Welke kinderen kans maken op leesproblemen kun je in groep 2 al zien aankomen, dat staat ook aangegeven in het Protocol Dyslexie. Het zijn leerlingen die moeite hebben met letters oppikken en nog weinig beseft hebben van de klanken waaraan die tekens gekoppeld zijn. Dat kan het gevolg zijn van een gebrek aan ervaring, bijvoorbeeld door een weinig geletterde omgeving thuis. Maar ook doordat ze uit een familie komen waarin dyslexie voorkomt.

In plaats van af te wachten tot het risico resulteert in een probleem, kun je die kinderen beter voortijdig inwijden in het alfabetisch systeem. Daarmee is de kous nog niet af, want ook het idee dat het in een paar maanden gepiept is, deugt niet. Deze kinderen hebben langdurig aanvullende instructie, begeleiding en oefening nodig: ze moeten meer uren maken. Dat betreft dus het hele traject van leren lezen van halverwege groep 2 tot halverwege groep 4. De extra tijd die ze krijgen (30-40 minuten per week) levert vaak zoveel winst op dat ze binnen de hoofdstroom terechtkomen. Twee jaar lang extra hulp, dat zal wel heel moeilijk zijn en een vermogen kosten, zou je denken. Niet als je een modern middel - computer - combineert met een oud middel - een tutor die ernaast zit en instructie en aanwijzingen geeft. En als je het programma zo opzet dat het uitvoerbaar is door personen die geen professional hoeven te zijn, thuis of op school. Mits goed geïmplementeerd levert het interventieprogramma *Bouw!* de individuele begeleiding die voorgeschreven staat in het Protocol Dyslexie al voor het moment dat het misgaat tot en met de fase van automatisering van het lezen.

Bouw! helpt (ernstige) leesproblemen voorkomen

In het onderzoeksproject 'Bouw! voor problemen met voorbereidend en aanvankelijk lezen' is de effectiviteit van een computergestuurde leesinterventie binnen de huidige onderwijspraktijk onderzocht. Hierbij werkten UvA-onderzoekers Anne Regtvoort en Haytske Zijlstra samen met expertisecentrum Het ABC.

Bouw! is een computergestuurd interventieprogramma dat leerlingen extra hulp biedt bij lezen en spellen. Het pakket bevat 525 online lessen voor het aanleren, inoefenen, herhalen en toepassen van de leerstof, voorzien van heldere instructies voor de tutor.

De UvA-onderzoekers selecteerden in 2 experimenten ruim 200 jonge leerlingen die voordat ze met lezen begonnen al grote kans liepen op leesproblemen omdat ze zwak waren in letterkennis en klankbewustzijn. Dit werd geconstateerd op basis van standaardtoetsen na voorselectie door de leraren.

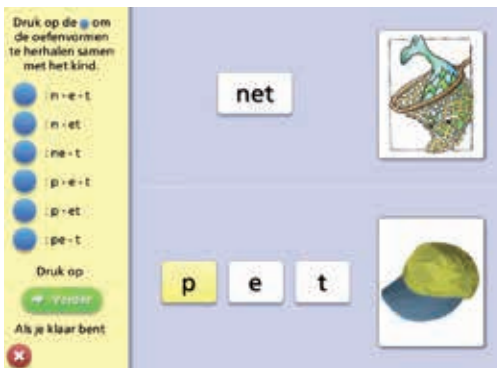
In experiment I werden 137 leerlingen aan het begin van groep 3 geselecteerd. Ongeveer de helft (71; de overige waren controleleerlingen) volgde het programma vanaf oktober tot halverwege groep 4 op school, met een maximum van tien minuten per keer en maximaal vier keer per week. De tutores bestonden uit ouderejaarsleerlingen, vrijwilligers of onderwijsassistenten/stagiaires en enkele eigen ouders. Soms werd eerder gestopt als het programma

afgerond was, soms werd, als dat nodig was, langer doorgegaan. Het bleek essentieel dat de leerlingen het programma in elk geval afmaakten. Ze moesten dus intensief en langdurig oefenen. Was dat het geval, dan lasen de leerlingen veel beter dan leerlingen die *Bouw!* niet kregen. Direct na afloop, maar ook in groep 5, een jaar na de interventie. De *Bouw!*-groep presteerde gemiddeld, de groep die de interventie niet kreeg, bleef zwak lezen. Ook het lezen van onbekende woorden, tekstlezen en spelling gingen vooruit.

Dubbel risico

In experiment II werden 74 zwakke leerlingen al halverwege groep 2 geselecteerd. Ook weer ongeveer de helft (36; de overige waren controleleerlingen) begon in februari in groep 2 met het programma en ging ermee door tot halverwege groep 4. Als tutores traden in groep 2 in 75% van de gevallen, ouders op, wat prachtig past in de ouderparticipatie die hoog op de beleidsagenda staat. De overige tutores waren vrijwilligers of onderwijsassistenten op school. Vanaf groep 3 werd op school geoefend en was de verdeling van de tutores vergelijkbaar met die uit experiment I. In dit experiment werden 34 leerlingen (17 *Bouw!*, 17 controle) onderscheiden die dubbel risico liepen, omdat ze zwak waren in letters en klanken én dyslexie in de familie hadden (waarmee de kans op dyslexie zo'n tien keer hoger is dan normaal). Dit kon eenvoudig geconstateerd worden door de ouders te bevragen en op leesvaardigheid te toetsen. De kinderen werden vergeleken met 40 leerlingen (19 *Bouw!*, 21 controle) die even zwak waren in letters en klanken, maar geen

familiair risico hadden (enkelvoudig risico). Vergeleken met leerlingen die het programma niet kregen, ging niet alleen de enkelvoudige maar ook de dubbele risicogroep er met *Bouw!* aanzienlijk op vooruit (zie fig. 1). Van de leerlingen met enkelvoudig risico, bleef de groep zonder programma rond het laagste kwart hangen, terwijl de *Bouw!*-groep bovengemiddeld uitkwam. Van de groep leerlingen met dubbel risico die geen programma kreeg, bleek bij de follow-up toets in groep 5 (een jaar na afsluiten van het programma) maar liefst 53 % bij de laagste 10 procent te scoren (tegen 23 % van de *Bouw!*-groep). Zij kregen bovendien in groep 4 veel meer remedial teaching buiten de klas en werden veel vaker verwezen naar hulp buiten de school op basis van een dyslexieverklaring. Ook bleek het programma het zelfvertrouwen en de taakoriëntatie van de *Bouw!*-leerlingen te versterken, twee belangrijke voorwaarden voor een gunstige leesontwikkeling.

Langdurig oefenen

Conclusie: *Bouw!* helpt dyslexie voorkomen bij meer dan de helft van de leerlingen met een dubbel risico. Bij leerlingen met een enkelvoudig risico - omdat thuis bijvoorbeeld weinig gelezen wordt of vanwege anderstaligheid - komen leesproblemen vrijwel geheel niet meer voor, in tegenstelling tot de leerlingen die het programma niet kregen. Het inzetten van (dure) voorzieningen binnen en buiten de school wordt hiermee aanzienlijk minder noodzakelijk. Bijkomend voordeel is dat het programma, als het gaat om differentiatie, de groepsleraar ontlast omdat het supplementair is aan wat er in de klas gebeurt. Voorwaarde is wel dat lang-

Wanneer komt een leerling in aanmerking voor *Bouw!*?

Halverwege groep 2 en/of begin groep 3:

- zwak in letterkennis
- zwak in klankbewustzijn

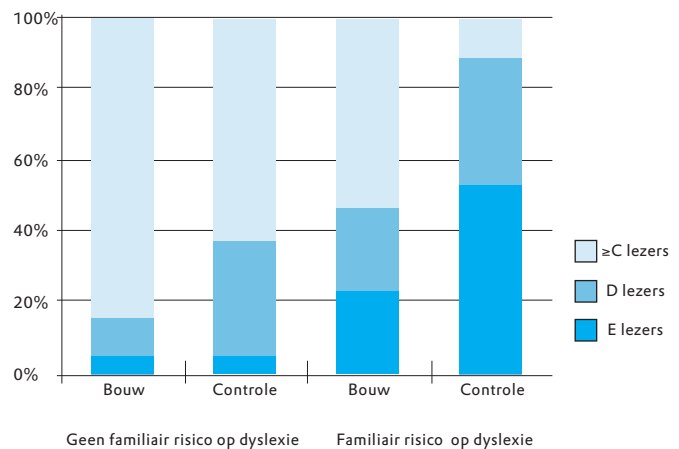
In de loop van groep 3:

- zwak in lezen van woorden

Algemeen (zie ook Protocol Dyslexie):

- dyslexie in de familie
- vertraagde spraak-/taalontwikkeling
- thuis wordt niet veel (voor)gelezen
- meertaligheid

Figuur 1: Percentage zeer zwakke (E), zwakke (D) en goede lezers ($\geq C$) een jaar na de interventie in groep 5

durig en intensief wordt geoefend en dat de leerling het programma geheel doorloopt. Dat kost bij de dubbele risicogroep meer tijd dan bij de enkelvoudige. ■

Het onderzoeksproject Bouw! is gesubsidieerd door het ministerie van Onderwijs in het kader van het actieprogramma Onderwijsbewijs.

Publicaties

De effectiviteit van Bouw! wordt beschreven in de proefschriften van Anne Regtvoort en Haytske Zijlstra, dit jaar te verschijnen aan de Universiteit van Amsterdam. Zie ook: Regtvoort, A., Zijlstra, H., & van der Leij, A. (2013). The Effectiveness of A Two-Year Supplementary Tutor-Assisted Computerized Intervention on The Reading Development of Beginning Readers at Risk for Reading Difficulties: A Randomized Controlled Trial. Dyslexia, 19, 256-280.

‘De digitale spelelementen maken het aantrekkelijk’

Leesachterstanden vaststellen bij kleuters? Zijn ze daarvoor niet veel te jong? Wie wacht tot groep 3 laat kansen liggen, vinden de leraren op basisschool het Gein in Amsterdam Zuid-Oost.

‘Ik kan het makkelijk, het is vet.’ Met ogen die schitteren zit Milan achter de computer in het kleuterlokaal van zijn juf. ‘Klik alle o’s aan,’ klinkt het uit de computerboxjes. Het scherm is gevuld met leestekens en o’s. Als Milan goed klikt, kleuren de letters van zwart naar groen en klinkt opnieuw ‘o’. Zachtjes zegt hij de klanken die hij hoort na: ‘p’, ‘o’, ‘p’. En dan het woord: ‘pop’. Naast hem leest de intern begeleider de aanwijzingen voor. Ze prijst hem als het goed gaat. Vlot vliegt Milan door de les. Dat mag ook wel, zegt zijn juf. Hij is zeseneenhalf en zit een jaartje langer bij de kleuters, omdat hij nog niet toe was aan groep 3. Na twee lesjes zegt hij: ‘Mag ik nu buitenspeelen?’ ‘Ook dat is een kleuter,’ zegt de juf.

Milans ouders komen uit het buitenland. Ruim de helft van de kinderen op Het Gein komt uit samengestelde gezinnen (Franse vader, Spaanse moeder, Engels-Amerikaans, etc.) of ze hebben ouders van Surinaamse of Afrikaanse herkomst. Of de achtergrond van kinderen een relatie heeft met leesachterstanden?

‘Die komen net zo goed voor bij autochtone kinderen,’ zegt Elsje ten Have, leraar groep 1 en 2 en intern begeleider. Die mening deelt directeur Richard Schuiling. Van de 430 leerlingen hebben slechts 27 kinderen een wegingsfactor (indicatie voor sociaaleconomische achterstand). Dit lage getal heeft te maken met het relatief grote aantal hoger opgeleide ouders in de wijk. Voor de leerlingen met een wegingsfactor wordt extra geld toegekend.

Toen Schuiling in 2009 op Het Gein begon, werkte de onderbouw niet structureel met een methode, nu gebruiken alle leraren Kleuterplein, waarvan taal deel

uitmaakt. ‘Ook werken we nauw samen op het gebied van voor- en vroegschoolse educatie met peuterspeelzaal t Opstapje, die in hetzelfde gebouw is gevestigd en waar steeds meer kinderen van de school vandaan komen, naar schatting tien tot twaalf per jaar. De leersters en peutergroepen gaan binnenkort werken met het VVE-programma Peuterplein, zodat ze aansluiten bij groep 1 en 2. Leraren hebben nog steeds de mogelijkheid om hun eigen verrijking toe te passen, maar we hebben wel met z’n allen afgesproken dat we vroeg stimuleren belangrijk vinden.’

Het taalprogramma *Bouw!* past prima in die preventieve aanpak. ‘Soms is het echt rijping, dan moet het kwartje nog vallen en zijn ze in hun belevingswereld met heel andere dingen bezig dan met klanken en letters. Soms heeft een kleuter extra oefening (uit het Dyslexie Protocol) nodig om de stof eigen te maken. Al weten we in ons achterhoofd natuurlijk wel waar kinderen veel moeite mee hebben,’ licht Ten Have toe. Ze ervaart het leesinterventieprogramma als prettig, omdat het verloopt zoals kinderen leren lezen, in de juiste stappen. ‘Ze beginnen met losse letters, klanken, dan voegen ze die klanken samen tot woordjes en uiteindelijk maken ze zelfstandig woorden en later zinnen. Ze herhalen een oefening net zo lang tot ze de juiste score hebben en gaan dan pas door naar het volgende onderdeel.’ De spelelementen maken het volgens haar aantrekkelijk voor kleuters, die graag achter de computer zitten en al heel vaardig zijn met iPads en tablets.

Natasja van der Kun, taalcoördinator op Het Gein, deed voor haar master Special educational needs richting dyslexie-specialist, onderzoek naar de effecten van *Bouw!* bij tien kinderen uit groep 2. Ze concludeerde dat kinderen baat hebben bij het oefenen op de computer. ‘Soms zijn het echte succesverhalen,’

‘Soms is het echt rijping. Dan moet het kwartje nog vallen’

Intern begeleider Elsje ten Have herhaalt de oefening net zo lang totdat Milan de juiste score heeft behaald.

zegt ze. 'De kinderen die gedurende zes weken *Bouw!* deden, gingen met sprongen vooruit op onderdelen als hakken, plakken en letter benoemen, terwijl de controlegroep bleef hangen.' Vooral het auditieve aspect van *Bouw!* helpt kinderen volgens haar erg bij hun voorbereiding op het lezen. Kleuters leren in die fase opdelen (analyseren) en samenvoegen (synthetiseren) ofwel 'hakken en plakken'. 'Het programma geeft kinderen een duwtje, zodat ze in groep 3 niet met een achterstand beginnen. Vanaf groep 3 gaat het heel snel met lezen. Als je dan niet kunt hakken en plakken raak je hopeloos achterop.'

Leraren zijn alerter geworden, merkt Van der Kun. 'We hebben meer kennis en signaleren eerder. En bij de intake vroegen we altijd al of dyslexie voorkomt in de familie, maar door *Bouw!* houden we het helemaal strak in de gaten.' Verder heeft de school een dyslexie-protocol ingevoerd. Leraren laten kinderen uit groep 2 in januari en in juni lees oefeningen doen en vergelijken de scores. Zo zien ze welke niveaus de kleuters hebben en waar mogelijk nog extra aan gewerkt kan worden.

Nadeel is dat het werken met *Bouw!*, met vaak maar één computer in groepen van bijna dertig kinderen, soms lastig te organiseren is. Een tutor moet het kind begeleiden en door bezuinigingen zijn minder klas-assistenten beschikbaar. Wel bleek bij Van der Kuns onderzoek dat leerlingen uit groep 8 ook heel goed de rol van tutor kunnen spelen. Bovendien is de filosofie van *Bouw!* dat het programma thuis goed te gebruiken is. Dat sluit mooi aan op andere activiteiten die Het Gein onderneemt om ouders met hun kinderen te

laten lezen (onder andere verteltassen). De tutor-instructies zijn helder, overall kan worden ingelogd en aangeraden wordt maximaal vier maal per week tien minuten te oefenen. Dat is goed te doen, is

Ten Have's ervaring. Via het logboek - dat de computer automatisch bijhoudt bij iedere ingelogde leerling - kunnen leraren de resultaten volgen. 'Als een ouder zegt "we doen het echt elke dag" en je ziet dat ze twee weken lang niets hebben gedaan op de computer, vraag je eens of ze misschien hulp nodig hebben.' De toetsen binnen het *Bouw!* programma neemt de leraar af zodat er goed zicht blijft op de ontwikkelingen die de kinderen doormaken. Omdat de licentie was verlopen en de herinstallatie niet vlotte, is het computerprogramma twee maanden niet beschikbaar geweest. Milans juf is blij dat het nu weer in de lucht is. 'Ik ben een echte kleuterjuf en helemaal niet zo van het digitale,' zegt ze. Toch raakte ze enthousiast. Door de structurele opbouw en de reactie van de kinderen. 'Zo had ik een meisje dat totaal niet geïnteresseerd was in letters. Maar toen ze in groep 3 met *Bouw!* begon, leerde ze heel snel lezen. Ik zie dat het werkt en dat kinderen het gewoon hartstikke leuk vinden.' ■

'Via het digitale logboek kunnen leraren de leerling resultaten volgen'

De naam Milan is gefingeerd, omdat de school het kind liever niet met zijn eigen naam in het artikel wilde hebben.

3 tips voor effectieve feedback bij lezen

1. Reageer niet direct op een leesfout, maar wacht (aan het eind van de zin) ongeveer vijf seconden en geef de leerling de kans zichzelf te verbeteren.
2. Stel een vraag of geef een hint.
 1. Algemeen: 'Lees die zin nog eens'.
 2. Specifiek: 'Kijk nog eens even naar dit woord'.
3. Prijs de leerling na het goed lezen van een zin en na het verbeteren van een leesfout.

Bron: Struiksma, A. J. C. (2003). *Lezen gaat voor*. Amsterdam: VU uitgeverij.

Ongeveer 10% van alle leerlingen in het basisonderwijs heeft leesproblemen. Bij 4% van alle kinderen zijn de problemen zó ernstig en hardnekkig dat sprake is van dyslexie.

Taalimpuls in o2o

Om het taalgebruik bij kinderen te bevorderen, zijn didactische kennis en vaardigheden belangrijk. Amsterdam ondersteunt daarom het *project Taal en VVE* van de ondersteuningsunit VVE gemeente Amsterdam en de Stuurgroep Succesvolle Schoolloopbaan. Het traject moet zorgen voor een krachtige impuls van de taalontwikkeling in Amsterdam. Het project, uitgevoerd door Het ABC en het Centrum voor Nascholing Amsterdam, bestaat o.a. uit: een intake, introductiebijeenkomst met leidsters, leraren en leidinggevenden, observaties in de groep, individuele coaching met flipcamera, evaluatie. Ook zijn er op woensdagmiddag en vrijdagochtend workshops voor leraren bij Het ABC op de Baarsjesweg. >Meer informatie via: [Sandra Siere, ssiere@hetabc.nl](mailto:ssiere@hetabc.nl)

Wall of fame

Het is goed voor het zelfvertrouwen van leerlingen om te vertellen dat hun verstand op precies dezelfde manier werkt als dat van beroemde (soms geniale) geesten. Een top 5:

1. Bill Gates
2. Jacques Vriens
3. John F. Kennedy
4. Wubbo Ockels
5. Jan des Bouvrie

>Kijk voor de gehele wall of famous dyslectici op: dyslexieweb.nl of: dyslexicon.nl

Het juiste

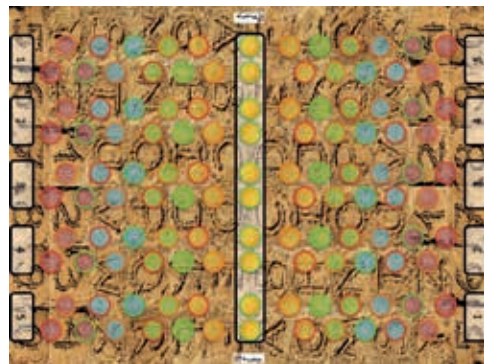
Hoe vind ik het juiste boek voor mijn kind? Voor ouders is het soms lastig te bepalen op welk niveau hun kind leest of zou moeten lezen. Ook kan het verwarrend zijn dat de leesniveaus op nieuwe boeken niet meer worden aangeduid met 9, maar 12 AVI-niveaus. Deze sluiten beter aan bij de groepen van het basisonderwijs. Een heldere uitleg over het nieuwe AVI-

Tekst Paulien de Jong
Beeld Shutterstock

Spel spelen

Wat kan een leraar of remedial teacher doen bij leesproblemen en op welke faciliteiten heeft een kind met dyslexie recht? Met het Dyslexiespel krijg je op een leuke manier inzicht in het Protocol Leesproblemen en Dyslexie. Het spel stimuleert het protocol in te zetten als hulpmiddel. Uiteindelijk doel is om het gesprek op gang te brengen over

de inrichting van het lees- en spellingsonderwijs in de eigen schoolomgeving, bijvoorbeeld tijdens een intervisiebijeenkomst.

Duur spel 3 uur | **Doelgroep** leraren, intern begeleiders en taalcoördinatoren | **Focus** groep 2 en 3 | **Kosten** €550 per schoolteam (inclusief begeleiding door een adviseur van Het ABC).
> dyslexiespel@hetabc.nl

Positive Dyslexia

Dyslectisch zijn is voor de meeste leerlingen een serieus probleem. Toch hebben leerlingen met dyslexie ook veel positieve kenmerken. Enkele veel voorkomende eigenschappen zijn:

- > **Goed in plannen:** Omdat ze moeten leren omgaan met dyslexie moeten ze aan veel taken eerder beginnen en ontwikkelen ze planingsgedrag dat ze ook elders kunnen inzetten.
- > **Doorzettingsvermogen:** Ook het volhardingsvermogen, het blijven doorgaan met opdrachten, is vaak sterk ontwikkeld.

boek?

systeem en hoe ouders een boekje kunnen kiezen voor hun kind staat in de informatiefolder 'Hoe vind ik het juiste boek voor mijn kind? De AVI-niveaus zijn veranderd. Wat nu?'

> [www.lexima.nl \(artikelen/dyslexie/hoe-vind-ik-het-juiste-boek-voor-mijn-kind\)](http://www.lexima.nl/artikelen/dyslexie/hoe-vind-ik-het-juiste-boek-voor-mijn-kind)

boekentip

'Remiediel tietsing'

Ward wordt door meneer Fred voortdurend de gang op gestuurd. Met schrijven draait hij woorden om en hij knoeit in zijn schrift. Ook kan hij niet lang stil zitten. De andere kinderen pesten hem; alleen Lisa niet. Zij weet ook dat Ward 'hartstikke goed in stroom is'. Als ook de 'remiediel tietsing' van juffrouw Marion niet helpt, wordt Wards grootste angst bewaarheid: hij moet naar een 'domme-kinderen-school'. Maar na een bezoekdag ziet ook Ward in dat zo'n speciale school voor hem dé oplossing is. In veertien korte hoofdstukken schetst Vriens op levensechte (en geruststellende) wijze de belevings- en gedachtenwereld van een onhandelbaar (en dyslectisch) kind.

Titel Ga jij maar op de gang! | **Schrijver** Jacques Vriens | ISBN 9026996373 | **Doelgroep** voorlezen aan leerlingen vanaf zes jaar.

Minder kinderen straks dyslectisch?

Kunnen we leesproblemen in de toekomst voorkomen? Volgens hoogleraar Peter de Jong en Chris Struiksma, bestuurslid van het Kwaliteitsinstituut Dyslexie, valt of staat het met de didactische vaardigheden van de leraar.

Zijn we de laatste jaren anders gaan aankijken tegen leesproblemen en dyslexie?

De Jong: 'Absoluut. We wachten nu niet meer met hulp bieden tot een kind uitvalt in groep 5 of 6. We weten nu dat het belangrijk is om kinderen al op jonge leeftijd te volgen en te kijken of ze profiteren van instructie. Zo niet, dan gelijk hulp bieden. Dit kan al eind groep 2 zijn en in groep 3, wanneer een kind klanken en letters krijgt aangeboden.'

Struiksma, net vijf weken met pensioen, knikt.

De Jong: 'En we zijn de afgelopen jaren meer gaan kijken naar de erfelijke component. Kinderen van wie minstens een van de ouders dyslectisch is en van wie meer familieleden de leesstoornis hebben, zijn zogenaamde "familiar-risico-kinderen". Zij hebben een veel grotere kans om ook dyslectisch te zijn.'

Struiksma: 'Maar voor de hulpverlening is erfelijkheid eigenlijk niet zo belangrijk. Want wat doe je ermee?'

Scholen doen vaak al heel veel om dyslectische kinderen te helpen. Kunt u aangeven wat werkt en waar scholen beter mee kunnen stoppen?

De Jong: 'Wat níet werkt is: een speciaal lettertype - groter en duidelijker - voor dyslectische kinderen. Veel scholen schaffen dit aan, maar het blijkt dat dit helemaal niet helpt. Er was van tevoren ook nooit onderzoek naar gedaan.'

Struiksma: 'Het ouderwetse niveaulezen kunnen scholen ook beter laten. Omdat kinderen juist veel leren van meelesen met een betere lezer. Wat daarom wel goed werkt, is tutorlezen: een beginnende lezer leest met een leerling uit groep 7. En kies dan vooral de zwakkere lezers uit groep 7 als tutor want voor hen is het ook leerzaam: zo kunnen ze gelegitimeerd met eenvoudige teksten bezig zijn.'

'Het ouderwetse niveaulezen kunnen scholen beter laten. Kinderen leren juist veel van meelesen met een betere lezer.'

Het onderzoek van Aryan van der Leij klinkt veelbelovend: het aantal kinderen dat leesproblemen ontwikkelt kan drastisch omlaag door vroegtijdige interventie met een ict-programma als 'Bouw!' Maar dyslexie is toch een aangeboren defect van de hersenen?

De Jong: 'Het is niet zo dat iemand die dyslectisch is één gen mist. Zo zwart-wit is het niet. Er is een samenspel van genen. Bij de een zijn er meer genen die niet optimaal werken dan bij de ander. Maar ook omgevingsfactoren spelen een rol: heeft een kind bijvoorbeeld slecht onderwijs gehad, of is het vaak ziek geweest. Met een goed onderzocht interventieprogramma als *Bouw!* weet je als school zeker dat het kind optimale instructie krijgt. Kinderen die erfelijk erg belast zijn, zullen nooit heel goede lezers worden, maar het zal wel een stuk beter gaan. En kinderen bij wie de omgevingsfactoren een overheersende rol spelen, die dus in mindere mate dyslectisch zijn, hoeven niet meer doorverwezen te worden voor dyslexie-onderzoek en behandeling, en blijven onder de grens van wat we dyslectisch noemen. Nu wordt een aanzienlijk deel van de kinderen onterecht doorverwezen.'

Struiksma: 'Het aantal leerlingen dat onterecht wordt doorverwezen is per school heel verschillend. Een goede school met goede leraren zal minder kinderen onnodig doorverwijzen. Kijk, de leesmethodes van nu voldoen allemaal. Het hangt of staat met de kwaliteit van de leraar. Als deze goede instructie geeft, de kinderen nauwlettend volgt en pas verder gaat met de volgende stap als een kind de vorige beheerst, is een methode als *Bouw!* in principe niet nodig. Maar natuurlijk, zwakke lezers hebben meer instructie en oefening nodig. En zo'n programma kun je daar prima voor gebruiken.'

Terugkomend op je vraag: nee, hardnekkige dyslexie, die voornamelijk door erfelijke factoren wordt beïnvloed, kun je niet verhelpen met deze methode.'

De kwaliteit van de leraar is doorslaggevend stelt u. Kunt u een voorbeeld geven van goede didactische vaardigheden?

Struiksma: 'De manier van feedback geven. Sommige leraren vinden het vervelend om te zeggen dat een kind fouten maakt met lezen. Zij zeggen dan: "Je hebt goed je best gedaan". Maar daar leert een kind niets van. Of ze herhalen de leerling met een vragende intonatie: "Zeggen we 'hoede'? Beter is om het kind het woord nog eens te laten lezen of het voor te zeggen: "Er staat hoede". Als de leerling het daarna goed doet, krijgt het een succeservaring en heeft het iets geleerd.'

De resultaten van het onderzoek van Van der Leij zijn vertaald naar het interventieprogramma. Werkt

◀ **Peter de Jong**
(57) is hoogleraar Onderwijskunde aan de UvA en specialist in leerproblemen

◀ **Chris Struiksma**
(65) is psycholoog en bestuurslid van het Kwaliteitsinstituut Dyslexie.

dit ict-programma beter dan andere leesprogramma's?

De Jong: 'Ja, het is bewezen dat het werkt. Het is gebaseerd op grootschalig onderzoek. Dat is vrij uniek. En het is de combinatie van een intensief computerprogramma met een gestructureerde methode waarin stap voor stap de letters worden aangeleerd en een tutor die motiveert, die goed werkt.'

Struiksma: 'De tutor is tegelijk ook de valkuil van de methode. Want deze kan een kind maken of breken. Denk aan een kind uit groep 8 dat negatief of niet inlevend reageert. Of een ouder die te veel pusht. De tutores zouden eigenlijk gecoacht moeten worden.'

Denkt u dat het aantal kinderen bij wie dyslexie wordt vastgesteld in de toekomst drastisch zal afnemen?

Struiksma: 'Als je de instructie en leertijd intensiveert in groep 3, is dat zeker mogelijk. Maar de scholen moeten de methode wel goed implementeren en ik blijf hameren op de didactische vaardigheden van de leraar. Als die niet goed zijn, zal een interventieprogramma ook niet goed gebruikt worden.'

De Jong: 'Uit het tweejarig onderzoek van Van der Leij bleek dat van de niet getrainde kinderen met een familiair risico de helft dyslectisch werd. Van de getrainde familiair-risico-kinderen, kreeg slechts een kwart dit stempel. Dat is dus een reductie van 50%.'

Toch is mijn antwoord op je vraag: nee. We moeten eerst afwachten of scholen dit programma massaal gaan invoeren. En of het in de dagelijkse praktijk even effectief is, als scholen het zelf gaan uitvoeren, zonder hulp van de onderzoekers. Om dit na te gaan is vervolgonderzoek nodig. ■

De tutor als stille kracht

In de opvoedkunde wordt de term 'tutor' (uit het Latijn, 'voogd') gebruikt om een vorm van voogdij, extra zorg, in onderwijssituaties aan te duiden. Het komt erop neer dat de tutor een deel van de verantwoordelijkheden van de leraar/opvoeder overneemt.

In *Bouw!* oefenen leerlingen op de computer, maar omdat ze te jong zijn om dat zelfstandig te doen worden ze bijgestaan door een tutor. 'Dat kan iedereen zijn,' zegt Aryan van der Leij, nauw betrokken bij de ontwikkeling van en het onderzoek naar de effectiviteit van *Bouw!*, 'een ouder, een vrijwilliger, een leerling uit groep 8, belangrijkste voorwaarden zijn dat je kunt lezen en feeling voor begeleiden hebt.' Amsterdamse basisschool de Nautilus liet leerlingen uit groep 2 bijvoorbeeld thuis oefenen begeleid door een ouder. 'Vier keer in de week tien minuten,' vertelt

Yvonne Moes, intern begeleider. 'Maar omdat we zagen dat daar toch wel eens de klad in kwam, hebben we besloten om het vanaf groep 3 op school te

doen.' En Moes zag de resultaten. 'Leerlingen die rond de herfstvakantie een achterstand hadden en met *Bouw!* begonnen, waren aan het eind van het jaar weer bij, sommigen liepen zelfs voor.' Daarin zit volgens Van der Leij ook de winst. '*Bouw!* is een langdurig programma van halverwege groep 2 tot halverwege groep 4. In die twee jaar komen alle letters, klanken, lettercombinaties en woorden in allerlei aantrekkelijke oefenvormen langs. En behalve cognitief werkt dat ook door op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Je hebt het snel door als je achter blijft bij de rest van de klas en dat maakt je onzeker. Met *Bouw!* kun je dat voorkomen.'

'De tutor ontlast de leraar'
Anke Kuin, intern begeleider in groep 1, 2 en 3 op basisschool Polstok, Amsterdam ZO
'Op Polstok zijn we alert, zo'n 30% van onze leerlingen spreekt thuis geen Nederlands. Het komt bij

'Een ouder, vrijwilliger, een leerling: een tutor kan iedereen zijn'

Wie is de tutor?

Bij de interventie onderzoeken met *Bouw!* was de verdeling van de tutors:

- 26% (n=53) ouders thuis (vooral in groep 2)
- 26% (n=53) oudere leerlingen
- 18,5% (n=38) onderwijsassistenten
- 16,5% (n=34) vrijwilligers
- 13% (n=26) vrijwilligers of oudere leerlingen in verschillende perioden.

Anke Kuin

Ans Meeuwse

Gijs Bunnik

veel van hen voor dat de auditieve synthese (letters aan elkaar plakken) minder ontwikkeld is. Kinderen vinden dat in het begin soms lastig. Je moet een taal veel horen om het zelf soepel toe te kunnen passen. Bij jonge kinderen is het ook van belang dat de breinontwikkeling wordt gestimuleerd. *Bouw!* bleek goed te passen bij onze lesmethode en de prikkels die we inzetten. De resultaten zijn positief: alle kinderen die aan het programma deelnamen, liggen volgens de Avi-methode op koers. Als het kwartje eenmaal valt, kan de taalontwikkeling opeens heel snel gaan. De leraar heeft veel baat bij het programma. Hij of zij leert zelf ook veel van de opzet van het programma: duidelijke structuur, veel herhalingen, en een speelse werkwijze. Ze ervaren de tutor echt als een meerwaarde. Het ontlast ze.'

'Leerlingen worden zelfbewuster'

Ans Meeuwse, tutor *Bouw!* basisschool Polstok, Amsterdam ZO

'Tutor zijn past helemaal bij mijn interesses. Voorheen gaf ik al Nederlandse les in een buurtcentrum. Ook thuis geef ik conversatieles aan anderstaligen. Ik ga twee dagdelen per week aan de slag met kinderen uit groep 3. We zitten in de ouderkamer. De oefening duurt ongeveer een kwartier per leerling. Leerlingen maken woorden op aanwijzing van de computer, spelen *memory* (plaatjes bij de woordjes zoeken) en maken zelfstandig woordjes. Door de variatie blijft het leuk en uitdagend. De kinderen zijn erg enthousiast. Ze krijgen individueel aandacht en worden gestimuleerd. In hun eigen schriftje noteer ik iets over de les en beloon ze met een sticker. Door veel te oefenen, leren ze woorden sneller herkennen. Ze worden zelfbewuster. De vorderingen van de groep als geheel kan ik niet beoordelen; immers de klasgenoten gaan ook vooruit. Idealiter zou er dagelijks, kort maar krachtig geoefend moeten worden. Het draait om regelmaat en herhaling.'

'Sommige leerlingen zijn nu zelf tutor'

Guus Bunnik, intern begeleider, 14^e Montessori-school De Jordaan, Amsterdam

'Tijdens het pilot-jaar hebben tien kinderen het programma *Bouw!* gevolgd, daarnaast was er een even grote controlegroep. Kinderen met dyslexie in de familie en die slecht letters konden onthouden kwamen in aanmerking. Passend bij de visie van onze montessorischol besloten we dat de leerlingen in de klas de *Bouw!*-oefeningen gingen doen. Ze worden begeleid door leerlingen uit groep 5. Vier keer doen ze samen in het lokaal de oefeningen. Nu

we er al een paar jaar mee werken, zijn er tutoren bij die destijds zelf het programma volgden. Ze zijn buitengewoon gemotiveerd en inhoudelijk zijn het vaak de beste tutoren. Ze snappen als geen ander hoe het is en waar de moeilijkheid ligt. Vooraf instrueer ik ze over hun taken en houding. Na elk onderdeel doet de leraar de testen, ook dit gaat via de computer, het programma geeft aan wanneer de leerling zo ver is. Toen we na een jaar de resultaten van de twee groepen naast elkaar legden, zagen we dat de *Bouw!*-groep geprofiteerd had van de extra begeleiding. Ze staan niet alleen steviger in hun schoenen als ze doorstromen, je ziet ook dat ze er weer lol in krijgen.'

'Hij verslindt nu boeken'

Jantje Suurs, moeder van Deaq (10 jaar), St. Antoniuschool, Amsterdam

'In groep 2 kregen we de eerste signalen dat Deaq een verhoogd risico heeft op dyslexie. We keken er niet echt van op, want mijn man is het ook. Hij is van een andere generatie: door onbekendheid kreeg hij het stempel "dom". Gelukkig is dat nu anders. Ik was dan ook alleen maar blij dat we aan de slag konden en dat ik zelf iets kon bijdragen als tutor. Elke dag een kwartier oefenen, lezen draait om herhalen, herhalen, herhalen. Op school kreeg ik uitleg over wat we moesten doen, en een link zodat we het programma thuis konden oefenen. Het eerste jaar was een feest, ik zag hem vorderingen maken en het verliep spelenderwijs. Soms ging het met tegenzin, maar zodra hij voor ogen had wat hij ermee opschoot - een hoger werktempo - was het geen probleem. Tegenwoordig leest hij graag en goed. Hij zit in groep 6 en leest op het niveau van groep 7/8. De afgelopen maanden heeft hij zeker acht boeken verslonden. Elke keer vraagt hij: "Mag ik een nieuw boek?" Dat koop ik graag voor hem, want ik ben blij dat hij het zo leuk vindt.' ■

'Een aantal zwakke lezers van toen, is nu zelf tutor'

Leraren moeten meer differentiëren in leesonderwijs:

eens of oneens?

ONEENS. ‘Het woordje “meer” suggereert dat leraren niet veel differentiëren, maar er is de laatste jaren al veel gebeurd op dit gebied. Ik ken veel voorbeelden van leraren die dit uitstekend doen!’

Als de stelling zou luiden: leraren moeten differentiëren, dan had ik daar volmondig ja op geantwoord. Differentiëren is belangrijk om elk kind goed onderwijs in de klas te kunnen bieden. Of zoals een collega altijd zei: didactiek gaat vóór orthodidactiek. Zonder differentiatie wordt al snel naar remedial teaching gegrepen. Dat vindt plaats buiten de klas, waardoor je een kind in een uitzonderingspositie plaatst. Alles valt of staat met goed klassenmanagement: van een functionele inrichting en een goede groepsindeling tot en met een zelfstandige werkhouding van de kinderen. Pas als een leraar dit op orde heeft, heeft het zin om leerlingen op verschillende niveaus instructie te gaan geven. Het activerend direct instructiemodel is een gefaseerde aanpak, waar de moderne leesmethodes al veel handreikingen voor bieden. Het gebruik van een camera in de klas kan vervolgens helpen om in

beeld te brengen waar het nog beter kan. Letten op lichaamstaal is bijvoorbeeld belangrijk. Als kinderen hun ogen wegdraaien tijdens een instructie, dan zijn ze niet meer bij de les en dan zal je de opdracht op een andere manier moeten uitleggen. Als een kind zichzelf corrigeert, of onder woorden kan brengen wat hij zelf moeilijk vindt, dan weet je dat je op de goede weg bent. Schroom ook niet om meer te bieden dan de methode als je merkt dat een leerling meer verdieping of uitdaging nodig heeft. Tot slot zet differentiëren vooral zoden aan de dijk als er binnen de school sprake is van een eenduidige, gezamenlijke aanpak en een doorgaande lijn van aanvankelijk lezen tot voortgezet technisch lezen, en het lezen met begrip.’

Moniek Sanders, onderwijsadviseur bij Het ABC in Amsterdam. Ze is specialist op het gebied van taal en lezen.

EENS. ‘Ik ben zeker voorstander van differentiëren, maar er is een grens aan wat een leraar aan kan. Ik verdeel de leerlingen in drie groepen: sterk, basis en zwak. De sterke lezers en de basisgroep gaan na instructie en inoefening zelfstandig de oefenstof verwerken. De groep zwakke lezers heeft een intensievere aanpak nodig waarbij ik alle stappen

Hoe *Bouw!* differentiatie mogelijk maakt

Volgens deskundigen is differentiëren hét middel om ieder kind in de groep de aandacht te geven die het verdient. Uiteraard zijn daar grenzen aan. En omdat het aantal zwakke lezers al tientallen jaren niet afneemt, is differentiëren in leesonderwijs een groot probleem. Door het preventieve karakter van *Bouw!* wordt volgens Aryan van der Leij de onderwijslast bijtijds gespreid. ‘Samen met leraren leggen ouders, vrijwilligers en oudere leerlingen daarmee het fundament van alle leren op school, lezen en spelling.’

samen met ze doorneem. Ik besteed bovendien vier keer per week een kwartier extra aan lezen. De zwakke lezers lezen dan met mij samen. Om dit effectief te kunnen doen, mag het groepje niet groter zijn dan vijf kinderen. Gezien het grote aantal zwakke lezers dit jaar, red ik dat niet alleen. Daarom lezen drie leerlingen bij een onderwijsassistent en zijn drie leerlingen gekoppeld aan een leesmaatje uit groep 8. Een groep met zoveel zwakke lezers is dus behoorlijk pittig. Ik differentieer op alle vakgebieden en de overige leerlingen verdienen natuurlijk ook aandacht. Het blijven analyseren en evalueren van de vorderingen, kost bovendien veel tijd, maar is essentieel om te bepalen of je met alle leerlingen nog op de juiste weg zit. Voor de zwakke lezer is de intensieve aanpak ook pittig. Het plezier in lezen moet voorop blijven staan, anders werkt het averechts. Maar de aanpak werkt wel: op een na zijn ze allemaal vooruitgegaan. Het is fantastisch om te zien hoe leerlingen stralen als je ze dat vertelt.'

Geerke Burgers, leraar groep 4 van basisschool de Oversteek in Nijmegen. Haar klas van 25 leerlingen telt elf zwakke lezers, van wie twee met dyslexie; bij vier wordt een onderzoek gestart.

EENS. 'Het omgaan met verschillen is een groot probleem in het Nederlandse onderwijs.

Al zou ik het onderwerp graag breder trekken. Uit internationaal onderzoek blijkt dat de meeste leesproblemen van kinderen toe te schrijven zijn aan kwaliteitsproblemen als geen leesdoelen stellen, slechte instructie, morsen met tijd, het niet afronden van de leesmethode of onvoldoende leesprofessionaliteit.

Het niet goed kunnen omgaan met verschillen is ook een belangrijke factor. Te vaak worden verklaringen voor leesproblemen buiten het leesonderwijs gezocht.

Juist voor risicolezers zijn expliciete instructie en meer tijd van cruciaal belang om een goede lezer te worden. Zij krijgen maar één kans. Als de start slecht is, worden ze zelden een goede lezer, terwijl lezen het fundament vormt om succesvol in de school en later in de maatschappij te functioneren. Leraren die vers van de pabo komen, zouden wat mij betreft daarom alleen onder goede begeleiding mogen starten in groep 3 of 4 om leesuitval te voorkomen.

Elk kind, ongeacht zijn achtergrond of sociale milieu, kan leren lezen, mits het dus kwalitatief goed onderwijs en voldoende tijd krijgt. Om dit te kunnen bieden, moeten leraren veel beter worden opgeleid. Kinderen leren lezen moet als een fundamentele leerkrachtvaardigheid worden gezien. En die nascholing gaat dus verder dan alleen maar meer of beter differentiëren. Overigens moet je met dat differentiëren ook niet te ver doorslaan. Uit onderzoek blijkt dat sterk geïndividualiseerd onderwijs slechte resultaten oplevert. Dat komt omdat de leraar minder instructie geeft en tijd heeft om elk kind goed te begeleiden, terwijl vooral risicolezers daar behoefte aan hebben.'

Kees Vernooij, oud-lector en autoriteit op het gebied van taal- en leesonderwijs. ■

'Laat beginnende leraren alleen onder begeleiding starten in groep 3 of 4'

Zo houd je het vol!

Wat moet je doen om te zorgen dat *Bouw!* effectief is en een vanzelfsprekendheid wordt binnen de school? Vijf tips van Marleen Korf, dyslexie behandelaar, die onder supervisie van UvA-onderzoeker Haytske Zijlstra en Het ABC betrokken was bij het onderzoek naar de effectiviteit van het interventieprogramma.

Wijs één coördinator aan die verantwoordelijk wordt voor het programma. De coördinator verdeelt de taken, is niet alleen inhoudelijk deskundig en goed op de hoogte van het interventieprogramma, ook heeft zij zicht op de tijdsinvestering, logistiek, de klassen, leraren, leerlingen en tutores die ermee bezig zijn. Voorwaarde is dat er voldoende betrokkenheid vanuit het schoolteam is en *Bouw!* wordt opgenomen in het zorgsysteem van de school.

Zorg voor optimale omstandigheden: een computer, goede internetverbinding en een rustige plek. Het is belangrijk dat leerlingen zich

goed kunnen concentreren. Wijs een vaste ruimte aan waar geen nevenactiviteiten zijn of groepen leerlingen; een rustig plekje op de gang, de lerarenkamer of het klaslokaal.

Houd ouders, vrijwilligers en leerlingtutores betrokken. De coördinator zorgt ervoor dat de tutores bij de start genoeg informatie krijgen om met het programma te werken en wijst elk kind een vaste tutor toe. Regelmatig - één keer per week - polst hij/zij bij de betrokkenen hoe het ervoor staat en controleert in het systeem of het vereiste aantal oefenmomenten wordt behaald (4 dagen per week, ongeveer 10 tot 15 minuten per dag). Blijft die in frequentie achter dan gaat de coördinator het gesprek aan.

Zorg dat tutores zich aan de computergestuurde lesvolgorde van het programma houden.

Sla geen onderdelen over omdat de leerling die al zou beheersen. Voor de effectiviteit van het programma is het essentieel dat alle computergeselecteerde onderdelen stapsgewijs worden doorlopen. Evalueer om de 6 weken met de tutores. Vraag ze wat goed en minder goed gaat, waar ze tegenaanlopen, hoe ze reageren en anticiperen op vragen en gedrag van leerlingen. Vraag ook aan de leerlingen zelf wat ze goed vinden gaan en waar ze eventueel aan zouden willen werken en hoe ze het vinden om met de tutores te werken.

Toets leerlingen regelmatig. Na de afronding van een *Bouw!*-deel biedt het programma een toets aan als aanbevolen les. Een toets wordt altijd afgenomen door een volwassene. De toetsresultaten worden besproken met de leraar zodat er afstemming plaatsvindt met het lesonderwijs in de klas. De resultaten uit *Bouw!* brengen de aanvankelijke leesontwikkeling nauwgezet in kaart en geven gerichte handvatten voor de (lees-)hulp in de klas. ■

2 x cursus

Om het implementatieproces op uw school te ondersteunen, verzorgt uitgever Lexima cursussen voor coördinatoren en tutores.

Cursus *Bouw!* Coördinator

Wat: De coördinator voert de regie, traint de tutores en includeert de kinderen in het programma. Belangrijke thema's zijn organiseren, investeren, motiveren en realiseren.

Voor wie: Intern begeleiders, remedial teachers en leraren die op school verantwoordelijk zijn voor interventie bij vroege leesproblemen.

Cursus *Bouw!* Tutor

Wat: De tutor speelt bij *Bouw!* een belangrijke rol. De instructie en emotionele ondersteuning van de tutor zijn van invloed op de leerprestaties van de leerling. Met de cursus *Bouw!* Tutor beschikt u over voldoende kennis om leerlingen goed en weloverwogen te ondersteunen met het programma *Bouw!*

Voor wie: alle vrijwilligers die *Bouw!* Tutor willen worden
Meer informatie over de cursus, implementatiemogelijkheden of demonstratie? Kijk op: www.lexima.nl/bouw